

Mål & Mæle · 1

10. årgang 1984

Forklædte præster og andre vittigheder

En vittighed er en forklædt præst, der lader som om at det er på skrømt han vier et par hvis familier ikke kan tåle forbindelsen med hinanden. Det er den bedste definition på vittigheder der findes; læs om hvorfor side 8.

Nye ord i dansk

Hvorfor EFTA og EF? Hvad har været bestemmende for udformningen af disse navne? Hvad er egentlig en junker, og hvornår var det nu vi brugte poletter? Læs om hvad der står i en ny ordbog, der er udsendt af Dansk Sprognævn side 21

Er selskabet pligtig uopholdelig at meddele...

Er forsikringsselskaber ellers ikke private foretagender? Hvorfor skriver de så som offentlige myndigheder. Læs om sætningerne, leddene, ordene og stilen i forsikringspolicer side 25

Mål og Mæle

går nu ind i sin 10. årgang. Det fejres i dette nummer med en artikel om hvad forskellen er på mål og mæle. Er det blot smart kling-klang med to m-er, eller ligger der andet bag? side 31

Sprogligheder 2

Vittigheder 8

**Lad tusinde
sprogblomster
blomstre 21**

Er selskabet pligtig .25

Det danske sprog .. 30

Mål & Mæle 31

Den mørke, menne-
skefjendske Sværmer
udtrykker sig i kunstig,
højtravende, lidenska-
belig Svulst, jager efter
sjældne, sære, dunkle
og bitre Udtryk og
Talemaader; den bli-
de, menneskekærlige
Tænker derimod ind-
tager os ved sit hjerte-
lige og lyse Foredrag, i
intet Ord spores nogen
Kunst eller Tvang, og
dog synes alt at passe
til sin Hensigt paa det
fuldkomneste; ti det
udflød af hans Hjertes
inderste Fylde, af den
rene, forædlede, men
ikke forvendte Natur,
og bækken må dog al-
tid ligne kilden.

Rasmus Rask

SPROGLIGHEDER

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

G.E.C. GAD
Vimmelskaffet 32
1161 Kbh. K.

og mærk kuerten Sprogligheder.

? Kære Erik Hansen
Jeg håber ikke, De bliver irriteret, når jeg nu igen spørger Dem om noget. Men hvad er det dog for en underlig vending (og efter min mening grim) at »forstå derhen«? Fra et læserbrev i Politiken: »Et læserbrev den 10. ds. måtte jeg forstå derhen, at man bebrejdede Bertel Haarder hans ønske om at udbygge religionsundervisningen i gymnasiet.«

Er det også en af de nye talemåder, man får trukket over hovedet, eller har den altid forekommet?

Min mor synes, det er lige så grimt som jeg, men ved heller ikke om det er korrekt dansk, hun mener ikke at have brugt/lært det i skolen.

Venlig hilsen
Caroline Angelo 15 år

! Kære Caroline
Næ, det der med *derhen* er skam ikke noget nyt. Det ældste eksempel, jeg kender, er 300 år gammelt. Udtrykket stammer fra tysk og har især været brugt i embedsmandssprog.

I vore dage hører vi tit udtryk som *at forstå noget derhen at ...*, *at forklare et eller andet derhen at ...*, *at understrege et forhold derhen at ...* Det er mest politikere, der bruger *derhen* på den måde.

Når vi andre synes, det lyder irriterende, så er det ikke, fordi der er noget i vejen med grammatikken i vendingen, for det er der ikke. Det er kun, fordi den bruges af folk, der i det hele taget udtrykker sig krukket og gør sig umage for aldrig at sige noget lige ud ad landevejen. Det med *derhen* vil som regel bare være en af utallige sproglige uvaner.

– Vi bliver da ikke irriteret over, at folk spørger os – tværtimod!

EH

? Kære Erik Hansen
Det svar du i Mål og Mæle nr. 4, 9. årg. gav til Ove Klausen om brugen af ordene »pleonasme« og »tautologi« undrede mig

meget. Min undren kommer af, at du – som også Ove Klausen – tilsyneladende betragter de to ord som stort set synonyme. For mig har de to temmelig forskellige funktioner.

Ordet »tautologi« angiver en egenskab ved visse *udsagn* (altså påstande om noget). Et *udsagn* er en tautologi, hvis det er sandt af logiske grunde (f.eks. »hvis han kommer, så kommer han« og »enten er der vand i glasset eller også er der ikke vand i glasset«, o.lign., hvor sandheden ikke følger af hvad der tales om, men af selve *udsagnets* form), eller fordi det kun udtaler sig om de egenskaber ved en genstand som allerede følger af genstandens definition (Eks. »Dette kvadrat er firkantet«, »Vinhandler Petersen handler med vin«).

Derimod går »pleonasme« på »adjektivisk dobbeltkonfekt«, en attributiv (hedder det vist) angivelse af en egenskab som indgår i eller følger af begrebets definition (»en rund cirkel«, »en dum idiot«, »en stor kæmpe«). En pleonasme er altså (for mig) *ikke et udsagn*, men kan omdannes til ét, som så er en tautologi – af den sidstnævnte type. Til gengæld har ikke enhver tautologi sit modstykke i en pleonasme, nemlig hvis der er tale om en tautologi af den første type.

Denne afgrænsning afstedkommer, at der findes dobbeltkonfektudsagn, som ved at være *udsagn* ikke er pleonasmer, men som heller ikke er

tautologier, fordi de ikke nødvendigvis er sande («kaffen er god og dejlig», »det er godt og rigtigt«).

Jeg påstår ikke at min sprogbrug er den rigtige, men indtil Mål og Mæle skriverierne om sagen var jeg ikke klar over at den ikke er den gangse. Opslag i danske og udenlandske ordbøger viser imidlertid at det er den ikke; også dér bruges »pleonasm« og »tautologi« nærmest i flæng.

Kan du sige om jeg virkelig er alene om denne skelnen – i så fald må den jo være hjemmelagt – eller om der måske er tale om ældre betydningsforskelle, der er blevet visket ud i brug. I hvert fald bruges ordet »tautologi« inden for formel logik, som jeg tilfældigvis kender lidt til, i ca. den betydning jeg har skitseret ovenfor. Måske gør jeg mig skyldig i en uberettiget overførsel af grænsedragningen for dette begreb.

Med venlig hilsen
Mogens Niss

! Kære Mogens Niss

Du har naturligvis fuldstændig ret, at ordet *tautologi* i den formelle logik har den betydning som du så præcist beskriver.

Men inden for stilistikken og retorikken har ordet altså siden oldtiden betydet det samme som *pleonasm*, sådan som det fremgår af citaterne i mit svar til Ove Klausen i M&M 9. årg. nr. 4.

Du er absolut ikke alene om at bruge *tautologi* som du gør: du har hele logikken med dig. Til gengæld har jeg hele stilistikken på min side når jeg bruger ordet på min måde. Men når jeg diskuterer logik, kunne jeg ikke drømme om at lægge andet i *tautologi* end du gør.

EH

? Kære Erik Hansen

I Mål og Mæle 4 side 3 – midterpalten – svar til Caroline skriver De: Jeg kan godt forstå at du og din mor er i tvivl om hvad det skal hedde, for det er *de* du kalder eksperter skam også!

Er det en skrivefejl fra Deres side, eller er det nu også med Dansk Sprognævns velsignelse, at man bruger *de* som andet end (første person, flertal) subjekt? Jeg ville afgjort skrive *dem*. Af samme grund skurrer det og generer mine grammatikalske læresætninger at læse resten af Deres svar til Caroline. Jeg synes i det hele taget at Dansk Sprognavn er lidt vattet i sine holdninger med det resultat, at det bliver meget sværere at udtrykke sig helt præcist.

Jeg ved godt hvad De vil svare: sproget ændrer sig hele tiden, og det er der så ikke noget at gøre ved.

I øvrigt er Mål og Mæle et morsomt lille blad.

Venlig hilsen
Vibeke Crone
St. Valbyvej 125
4000 Roskilde

! Kære Vibeke Crone:

Når nogen spørger om problemer som *deldem* plejer det at være fordi de vil have besked om den gammeldags regel der sikrer skudsikker korrekthed. Og det er den regel jeg har formuleret i mit svar til Caroline.

Den går ud på at *de* bruges til grundledet og kun til det, mens *dem* skal bruges og kun kan bruges til alt andet. Og det er jo lige det De selv foretrækker, fremgår det af Deres brev.

I den sætning De studser over (... for det er de du kalder eksperter også) er subjektet *de* du kalder eksperter, og det skal altså – ifølge den regel som både De og jeg gerne vil følge – være *de*.

Ja, sandelig ændrer sproget sig, og det med en sådan fart at man risikerer at få ørerne i maskinen, hvis man skriver korrekt!

EH

? Kære EH!

Hvorfor hedder det: *En flinker fyr* eller *et skønne vejr*? Det er altså en form, man i slang/dialekt bruger til at fremhæve en særlig egenskab med.

Kan det tænkes at være indflydelse fra tysk, eventuelt via håndværkersprog?

Venlig hilsen
Birgitte Nielsen
Hørhuskollegiet
2300 Kbh. S

! Kære Birgitte Nielsen:

Tillægsordsendelsen *-er* kan man stadig træffe på i lidt gemtligt dagligsprog. Ved at bladre i ordbøger og grammatikker har jeg bl.a. fundet: *en flinker mand, en grimmer dreng, en skrapper én, en pæner mand, en grimmer historie*. Det er rigtigt, som du er inde på, at endelsen bruges til at fremhæve en positiv eller negativ egenskab.

Man regner med at det er et levn fra gammeldansk. Endelsen *-er* i tillægsord der stod i ental og hankøn og som hørte til grundledet, forsvandt ganske vist i løbet af 1200-tallet (men den findes selvfølgelig i islandsk, i formen *-ur*). I dialekterne har den imidlertid holdt sig meget længere, og man kan vistnok stadig være heldig at høre den på Bornholm. I skriftsproget overlevede endelsen i nogle enkelte forbindelser, især i *en unger mand* eller *en unger svend*, og det var fordi man af romantiske grunde forsøgte at bevare lidt af folkevisesproget.

En flinker fyr osv. kan derfor dels skyldes påvirkning fra dialekter, dels være dannet efter

mønsteret *en unger svend* (eller *en ungersvend*), der går direkte tilbage til gammeldansk; og man kan ikke udelukke at der kan have været lidt støtte fra tysk, fx gennem håndværkerslang.

Formerne med *-e* stammer fra dialekterne, især jysk: *et skønne vejr, et slemme menneske, et grimme uheld, ramme alvor*. De bruges også til understregning af noget godt eller noget dårligt.

Det er heller ikke her nødvendigt at regne med påvirkning fra tysk. I det hele taget er påvirkning udefra ikke noget der rammer ordenes endelser.

Af alle disse former med et uregelmæssigt *e* er det vist kun *en skønne dag* der stadig kan bruges af alle danskere. De andre er vistnok mere eller mindre gammeldags.

Når du skriver næste gang, vil du så bruge den rigtige adresse? Den står altid i bladet!

EH

? Kære E.H.

Hvorfor »kan man ikke sige«: 1) Ved hjælp af Labov analyser følgende eksempel ... 2) På grundlag af spørgsmål 1 formuler en beskrivelse af ...

Gælder »forbudet« kun imperativer eller er der mere jeg som udlænding endnu ikke har lært?

Carol Henriksen

! Kære Carol

Som regel står der aldrig noget foran en bydemåde (imperativ): *giv mig besked inden i morgen! husk at vande potteplanterne!*

Men der kan godt stå noget foran, nemlig sætninger med *hvis* og *når*: *hvis du vil med (så) giv mig besked inden i morgen – når du kommer hjem (så) husk at vande potteplanterne!*

Desuden kan der stå hvad som helst der betyder det samme som en *hvis*-sætning: *i tilfælde af sygdom (= hvis du er syg), meld afbud til NN – ved brand, tryk ruden ind – for evt. afbud, kontakt NN*. Og læg mærke til at det ikke går ved en *kun hvis*-sætning: man kan ikke sige *kun hvis du vil med, så ring til mig!*

Endelig kan der stå udtryk med betydningen 'hvad enten' foran bydemåden: *hvad enten du vil med eller ej, så ring til mig – uanset vejret, mød op til demonstrationen – hvad der end sker, så tab ikke hovedet!*

I andre tilfælde virker det meget eller temmelig forkert at sætte noget foran en bydemåde. Mærkeligt nok er der så vidt jeg kan se ingen danske grammatikere der har været inde på dette hverdagsfænomen.

EH

? Til »Mål & Måle«,

Sprogligheder

Under gennemgangen af et materiale til bind 2 af Danske Poesivers på Rostras Forlag er jeg stødt på en poesibog, som har tilhørt en norsk pige, som har været på Vallekilde Højskole i Odsherred i 1899. Inden afrejsen har højskolevennerne skrevet i poesibogen, der indeholder ca. 90 vers. Hvad der forbavsende mig, var imidlertid, at versene på nogle få undtagelser nær er skrevet med brug af bolle-å og navneordene er med småt. Det eneste der minder om en ældre retskrivning er ord som *hjærte, gærning*, der nu er med *e*. Jeg har også mødt bolle-å i tekster skrevet af lærer Hans Jensen Høj (død 1913) i Torrig ved Nakskov, hvad der også forbavsende mig, selv om det kan forklares som værende kommet til os fra det øvrige Skandinavien. Hvor almindeligt har det været med bolle-å i dansk før 1948? Er der andre

eksempler på, at navneordene er blevet skrevet med lille begyndelsesbogstav? Man kunne tænke sig, at det her skyldes afsmitning fra en højskolelærer, eftersom højskoleeleverne kommer fra alle egne af landet og vel næppe kan være blevet undervist i den anvendte retskrivning i folkeskoler i alle landsdele i forrige århundrede. Det ville interessere mig at høre et kyndigt ord om denne mærkelige sag.

Med venlig hilsen
Hans Christophersen
Birkørød

! Kære Hans Christophersen. De kyndige ord står jo allerede i spørgsmålet. Men vi kan da godt brodere lidt videre. I 1869 var der et stort retskrivningsmøde i Stockholm hvor man vedtog at henstille at der blev brugt bolle-å og hvor formerne *hjærte* og *jærn* blev fastlagt. Bolle-å-et havde været brugt i svensk siden 1500-tallet udviklet af et *a* med et *o* over. Svend Grundtvig havde så prøvet i flere retskrivningsordbøger at indføre små bogstaver og bolle-å og i højskolekredse og lærerkredse gik man kraftigt ind for en sådan retskrivningsreform, men i en bekendtgørelse fra 1888 gik kultusministeriet imod begge disse forslag. Der er derfor ikke spor mærkeligt i at højskoleelever har været påvirket til at skrive med små bogstaver og bolle-å. Om lige lederen af Vallékilde Højskole på det tidspunkt, Poul Hansen, har skrevet med denne ortografi, har jeg ikke kunnet få opklaret. Også før denne skandinavistisk påvirkede bevægelse har store grammatikere og forfattere brugt disse former, fx skrev Kingo og Holberg med lille begyndelsesbogstav – selv om denne sidstes sættere ikke altid gjorde det, og både Rasmus

Rask og N. M. Pedersen har foreslået bolle-å. Og netop fra 1888, hvor metrikeren Ernst von der Recke med skriftet *Storre og smaa Bogstaver* fik afværget at ministeriet indførte små begyndelsesbogstaver, og til 1902 hvor der blev udsendt endnu en ministeriel bekendtgørelse, var debatten aller he-dest. Der var mange indlæg i debatten og der var mange bekendtgørelser, fx afskaffedes i 1892 *æ* i *bægge* og *næm*. Det er derfor ikke så mærkeligt at høj-skoleeleverne har brugt lige præcis den skrivemåde som til-fældet er.

? Kære Prof. Hansen!

I tresserne annoncerede »Folkeskolen« efter enten lærere eller lærerinder, og ingen kunne drømme om at kalde en lærerinde for en lærer. Dette ændrede sig i løbet af halvfjerdserne. Kvinderne ville have ligeberettigelse, og nu skulle kun mandsbetegnelsen *lærer* bruges om alle, men ikke alle var enige om, hvordan kvindens stilling bedst kunne forbedres, for nu hører man eksempelvis om *forkvinder*. Hvis den betegnelse havde fandtes før i tiden sammen med *lærerinde* var den nok blevet lavet om? Eller hvad mener De? Er det et sprogligt problem eller blot vaklende kvindelø- gik? Måske et psykologisk spørgsmål? Jeg forstår i øvrigt ikke, at mange foretrækker at præcisere kønnet ved at sige *kvindelig lærer* frem for at sige *lærerinde*.

Samtidig har jeg konstateret, at nogle pjatthoveder – og oven i købet mænd – blandt Mål & Mæles skribenter bruger betegnelsen *hun* om den ikke kønsbestemte tredje person, fx læseren af dette læserbrev = hun, men det turde være et grammatisk problem, sml. tysk

og latin, og ikke et politisk. »Die Schildwache« er som regel en mand, hvorimod *læseren* kan være af begge køn, selv om han *grammatisk* betegnes med *han*.. Det virker forkert, når *hun* grammatisk ukorrekt men politisk bevidst bruges i stedet for *han*. Men kvindebevægelsen gør sig da helt til grin ved at afskaffe *nogle* specielle kvinde- betegnelser, samtidig med at andre indføres!

Med venlig hilsen
Hans Christophersen
Birkerød

! Kære Hans Christophersen
Det bliver mig der svarer for jeg er også et af pjatthovederne. Jeg synes det er et meget uretfærdigt og mandschauvinistisk læserbrev du har skrevet her. For det første tvivler jeg på at der kan findes belæg for at »Folkeskolen« i tresserne skulle have annonceret efter *lærerinder*. Sagen er nemlig den at der tidligere, i tyverne, var to forskellige uddannelser, en som lærer og en som lærerinde og den sidste havde ikke fysik og sådanne tekniske fag. Ordet lærerinde var således betegnelsen for dem med ringere ud- dannelse der underviste i folke- skolens laveste klasser. Midt i trediverne blev denne særlige lærerindeuddannelse afskaffet og dermed – må man antage – også den officielle annoncering efter *lærerinder*. Rødstrømperne har således overhovedet ingen andel i afskaffelsen af ordet *lærerinde*. Jeg synes også at det er temmelig ved siden af at tale om vaklende kvindelø- gik fordi der er nogle mennesker (også mænd, som du selv bemærker) finder at ord som *formand*, *folke- tingsmand* og andre ord der ender på *mand*, er akavede be- tegnelser for kvinder der er præsidenter for en forening eller folketingsmedlemmer. Du

synes måske heller ikke der er noget akavet ved en *mandlig sygeplejerske*? Denne usynlig- gørelse af kvinder har ordet *lærer* jo ikke. Det fremgår ikke på nogen måde at det nødven- digvis skulle være en mand. Man gør sig da på ingen måde til grin ved at ville afskaffe de generelle betegnelser der er diskriminerende.

Hvis man ønsker at tale om en lærers køn er det, som det fremgår af det foregående, det sikreste at tale om henholdsvis mandlige og kvindelige lærere, for der hænger vel stadig hos ældre mennesker en betydning af småbørnslærer ved ordet *læ- rerinde*.

Om den ikke kønsbestemte tredje person, dvs. om enhver eller en hvilken som helst af slagsen, har der ganske rigtig været den regel at man brugte *han*. Men det turde være et andet problem end køn på tysk og latin. På disse sprog hører alle ord til et af tre køn, og skal man henvise til ordet – også selv om det ikke gælder enhver – så skal man bruge et stedord i det samme køn. Og ordenes køn følger som du bemærker ikke altid den betegnedes bio- logiske køn og det kan man have meget sjov af. Men det er ikke det der er problemet på dansk. På dansk har man som bekendt kun fælleskøn og intet- køn, og når man henviser med et stedord bruger man *han* når der henvises til et ord der be- tegner en biologisk mand og *hun* når der henvises til et ord der betegner en biologisk kvin- de: *formanden for FTF, hun har udtalt, sygeplejersken på gangen, han sagde*. Problemet opstår kun hvor der henvises til enhver eller en hvilken som helst. Jeg kan ikke på nogen som helst måde se at »det virker forkert, når *hun* grammatisk ukorrekt men politisk bevidst

bruges i stedet for *han*« – derimod synes jeg, at det er temmelig uheldigt når der fx også i ægteskabslovene står: »En ægtefælle har ret til skilsmisse når den anden har stræbt ham efter livet ...« Kan mænd ikke forsøge jalousimord? Denne uheldige og misforståelige brug af *han* for *hun* eller *han* kan man gøre opmærksom på og gøre bevidst om ved at bruge *hun* – evt. hver anden gang. Så efter min mening virker det rigtigt når *hun* grammatisk ukorrekt men politisk bevidst bruges i stedet for *han*. Vil man ikke provokere, kan man jo undgå det uheldige generelle *han* ved at skrive flertal *de*, fx *Mål & Mæles læsere*, *de er ...* eller man kan sige *han eller hun* eller *vedkommende*. Det er lidt klumpet men det er hverken ukorrekt eller politisk ubevidst. Det synes nu jeg.

Venlig hilsen
OT

? Kære Mål & Mæle

Deres kommentar udbedes.
»GRATIS GAVE
illum
Skaffer De en ny SVALE-
KONTO-kunde,
kan De vælge mellem disse
gaver.
Gør Deres bekendte en tjeneste ...«

Med venlig hilsen
Poul Ib Larsen
København Ø

! Kære Poul Ib Larsen
Vi har skåret en del væk af det materiale der lå ved læserbrevet, men vi antager at det er det vi har trykt som vi skulle kommentere. Vi går ud fra at det er overskriften *GRATIS GAVE* som er faldet i øjnene. Det synes jeg egentlig også der er grund til, for her er der tale om dobbeltkonfekt. Ordet *gave* betyder jo 'hvad der overdra-

ges som ejendom fra en person til en anden uden vederlag'. Og så er det en overflødig gentagelse at sige at den også er *gratis*. Dobbeltkonfekt er ikke i sig selv moralsk forkasteligt eller tegn på at man ikke kan bruge sproget rigtigt, men jeg synes nok at der her er et eksempel på en der ufrivilligt røber sig selv. Det er jo nemlig så påfaldende at man bliver nysgerrig og en smule mistænksom. Og ens værste anelser viser sig så at være korrekte når man ser at denne »gave« faktisk slet ikke er gratis, men at man skal levere en tjenesteydelse til gengæld. Grunden til at der altså to gange må stå at denne vare overdrages uden vederlag, det er altså den at det ikke er sandt. Og det er lige præcis hvad denne dobbeltkonfekt signalerer. Så de gør det smart der inde i Illum.

Venlig hilsen
OT

? Kære Prof. Erik Hansen!
Vedlagt sender jeg en kopi af et brev, jeg har modtaget fra huslejenævnet i Næstved. Den lange sætning må da vist siges at være kancellisprog!

Hvis De kan bruge den til noget, er De for min skyld hjerteligt velkommen. Den kunne eksempelvis tjene som autentisk eksempelmateriale.

Med venlig hilsen
Hans Christophersen

»Vedr. ejendommen Østervej 14 C, Næstved
I anledning af den af Lejernes Landsorganisation, Næstvedafdeling, for fr. Elna Andersen, der har været lejer af den Dem tilhørende 1. sals lejlighed th. i ovennævnte ejendom, indbragte sag vedrørende huslejens størrelse m.v. skal man hermed

meddele, at nævnet vil foretage besigtigelse af lejligheden

onsdag den 15. februar d.å. kl. 13.10,

hvilken dag og tid man skal bede Dem om at være til stede på ejendommen, eventuelt ved en repræsentant for Dem, og drage omsorg for, at der for nævnet er adgang til besigtigelse.

P.n.v.
...«

! Kære Hans Christophersen
Tak, det er et meget fint eksempel på en offentlig myndighed der ikke forstår hvorledes den skal henvende sig til private mennesker. Den kunne jo nemlig have skrevet:

Til huslejenævnet er der indbragt en sag om huslejens størrelse med videre i lejligheden Østervej 14 C, 1. sal til højre, som tilhører Dem. Det er Lejernes Landsorganisations Næstved afdeling der for fr. Elna Andersen har indbragt sagen. I den anledning vil nævnet besigtige lejligheden

onsdag den 15. februar 1984 kl. 13.10.

Nævnet beder Dem være til stede på ejendommen, eventuelt ved en repræsentant, og drage omsorg for at der for nævnet er adgang til lejligheden.

På nævnets vegne
...

Meningen er præcis den samme. Det er bare meget lettere at læse når det ikke er én sætning det hele, når nævnet ikke omtaler sig selv *man*, når der ikke bruges forkortelser, og når leddene ikke sættes i en sådan rækkefølge at man skal huske de første ord indtil man får fortsættelsen 25 ord senere (nemlig fra *den* til *indbragte*).

Venlig hilsen
OT

? Til Mål & Mæle

Med udgangspunkt i dette citat vil jeg gerne høre lidt om brugen af »strofe« og »vers« i dag.

...

Kornet vokser vildt på engen
bonden får sin mad på sengen
Dansken er en dejlig mand

Så falder Danny ind, en anelse
falsk, for nu kommer hans yndlingsvers:

Der findes andre mennesker
end dem der er danske
de bor i huler og slås hele daen
Det har vi nu ligodt aldrig nogen
sinde gjort

De varme lande er noget lort
Alle fire synger med på sidste
strofe:

Storken er en dejlig flyver
den der siger andet lyver
Danmark er et dejligt
sted at være

der er lissom atmosfære
Danmark er et yndigt land!

Venlig hilsen

D. Plenge

Løgstør

! Kære D. Plenge

Strofe betyder den række linjer der adskilles med luft fra de andre linjer og som har det samme genkomne mønster af rim og rytme som andre rækker af linjer i et digt. Ordet *vers* kan nu bruges om enten det samme som *strofe* og så kan man betegne den enkelte linje som *verselinje* hvis det skal hedde andet end *linje*. Ordet *vers* kan også betyde den enkelte linje i en strofe, og betyder da altså det samme som en linje i et digt. Den sidste brug af ordet *vers* er den tekniske som man finder i litteraturvidenskab og verselære, og den første er den brug man finder i det daglige sprog. Jeg kan ikke se at nogen af de to brugsmåder er bedre end den anden, men det er noget rod at der er to betydninger af ordet *vers*. Læg dog mærke til at det i citatet kan være begge betydninger; meningen kan enten være 'for nu kom hans yndlingsstrofe' eller 'for nu kom hans yndlingsverselinier', og det er helt ligegyldigt om det er den ene eller den anden der er den rigtige.

Venlig hilsen

OT

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Tøgeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition: G.E.C. Gad,
Strøget

Dansk og Udenlandsk

Boghandel AS

Vimmelskaftet 32

1161 København K.

Telefon (01) 15 05 58

Giro 100 00 55

Tryk: Hans Jørgensens

Bogtrykkeri, København

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 78,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Gads Boghandel. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Vittigheder

En vittighed er en forklædt præst der lader som om at det er på skrømt han vier de par hvis familier ikke kan tåle forbindelsen med hinanden. Det er en af de bedste definitioner på vittigheder. Denne artikel skal handle om hvorfor.

Det vigtigste ved vittigheder – til forskel fra andre korte tekster som anekdoter, ordsprog, aforismer og den slags – det er nok den psykologiske mekanisme der udløser latter hos dem der hører vittigheden. Hvad er da den psykologiske mekanisme?

Den psykologiske mekanisme kan beskrives således: først opstilles der for lytteren en gåde med en ramme for hvor løsningen kan falde. Pointen, som kommer i stedet for løsningen, dukker imidlertid op uden for rammen, i den 4. dimension og det medfører for lytteren at den psykiske energi som var bundet inden for rammen til løsning af gåden, bliver overflødig. Den overflødige energi finder ved den værdierne revolution som pointen udløser, udløsning i latter.

Gåden

Først gåden. Alle vittigheder er en slags gåder, nogle direkte andre mere indirekte. Se fx:

- Hvorfor kan en hest ikke blive elektriker?
- Fordi den taber pærerne.

En mørk og stormfuld nat kom en mand gående ad vejene omkring Randers. Han frøs og rystede af kulde da han bankede på døren på en kro ved landevejen. Tjeneren lukkede op, vagabonden fortalte at han ingen penge havde, men at han havde et lille nummer at vise frem hvis han så til gengæld fik en cognac til at varme sig på. Han fik sin cognac og måtte frem med sit nummer. Op af lommen trak han et lille bitte koncertflygel, en mus i kjole og hvidt og en kanarieugl i en smuk balkjole. Musen satte sig hen ved flyglet og spillede, og kanarieuglen sang de smukkeste arier til. Tjeneren var begejstret og spurgte hvorfor han dog gik rundt på landevejene, når han havde et nummer han kunne blive verdensberømt på. – Nej, sagde vagabonden, det går ikke; der er fup i det, det kan jeg ikke optræde med. – Jo, vedblev tjeneren, det er et helt vidunderligt nummer, du kan tjene en formue på det. Det er helt fantastisk. – Nej, det går ikke; det er fup: kanarieuglen kan ikke synge, det er musen der er bugtaler.

Det første er jo helt klart en gåde, og der er ikke ret meget andet i vittigheden end løsningen på gåden. Men hvad er gåden i den anden vittighed? Gåden i den anden vittighed stilles i

den sidste linje før pointen – som er den aller sidste sætning: *kanariefuglen kan ikke synge, det er musen der er bugtaler*. Og gåden er så dette: hvad kan gøre at et så fantastisk cirkusnummer ikke er noget værd? Hvad er det der forbinder fattigdom med det store illusionsnummer?

I gåden indføres først vittighedens modsætningsmotiv, det der er emne for vittigheden, her: fattigdom og det strålende cirkusnummer. Gåden går så ud på hvorledes disse modsætninger på meningsfyldt måde kan forbindes i ét univers. Hvordan kan de begge være sande?

Når enhver vittighed indeholder en gåde, indeholder den også en løsning, og det er denne løsning man kalder pointen. Pointen skal være en overraskelse, ellers ville der ikke være tale om en gåde. Pointen angiver hvorledes de to motiver, der umiddelbart synes uforenelige, kan forbindes i et univers.

Rammen

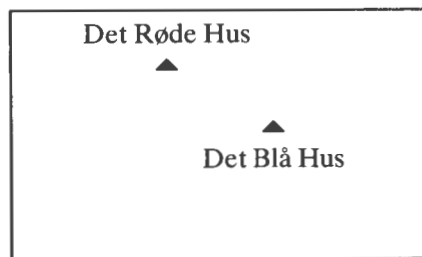
Her kommer en gåde, som ikke er en vittighed, men som kan illustrere noget meget vigtigt om den psykologiske mekanisme ved vittigheder; tag lidt tid til at tænke over gåden og læs først derefter videre i teksten. Gåden lyder således:

Forbind disse 9 prikker med fire rette linier uden at løfte pennen fra papiret:

Løsningen står på sidste side af denne artikel. Når 9 ud af 10 ikke kan løse opgaven, så er det fordi de – selv om det ikke har været nævnt i instruktionen – indsætter den ekstra regel at linjerne ikke må gå ud over de yderste prikker i kvadratet. De indsætter altså opgaven i en ramme, som de selv leverer. Sidder opgaven i denne ramme, kan den ikke løses, og kun hvis man altså bliver sig bevidst at man ikke er begrænset af rammen fordi man selv har sat opgaven ind i den, kan man løse opgaven. Et eksempel til med præcis den samme pointe:

På tegningen kan man se hvor Det Røde Hus ligger og hvor Det Blå Hus ligger. Opgaven er nu: Hvor ligger Det Hvide Hus?

Tænk nu lidt over problemet! Løsningen kommer i næste sætning: Det Hvide Hus ligger i Washington. Rammen som læseren der ikke kan løse opgaven, selv har sat opgaven ind i, det er den ramme der står på papiret. Der står jo nemlig ikke noget i opgaveformuleringen om at Det Hvide Hus skal ligge i rammen. Prøver man at finde løsningen inden for denne ramme, kan man ikke løse opgaven. Kun hvis man bliver sig bevidst at man selv har sat opgaven ind i denne ramme kan man gå uden for den.

Implikaturen

Hver gang man læser eller hører en tekst, sætter man den automatisk ind i en ramme, ellers kan man slet ikke forstå sammenhængen mellem tekstens dele. Den ramme man sætter de fleste tekster ind i, det er en ramme af normal sund fornuft. Et par eksempler kan belyse dette fænomen. *Far er ædru i dag*, denne sætning indsættes i den ramme at far normalt ikke er ædru, ellers ville der ikke være grund til at nævne det.

En elev sætter sig ind ved det grønne bord, trækker et kort hvor eksamensopgaven står, og siger så til den eksaminerende lærer, mens censor hører på det: – *Den opgave har vi ikke aftalt at jeg skulle have*. Det er ikke usandt hvad eleven siger hvis de faktisk slet ikke har aftalt noget, men det sætter læreren i en meget ubehagelig situation fordi censor ikke kan gøre andet end at sætte sætningen ind i en ramme af sund fornuft hvor den slags benægtende sætninger kun siges hvis afsenderen, altså eleven, har grund til at antage at modtageren, altså læreren, mener det der benægtes, altså at de havde aftalt den opgave. Den engelske filosof Grice kalder dette fænomen en *implikatur*, dvs. noget som følger af sætningen, ikke med logisk nødvendighed, som ved en *implikation*, men noget der følger af vanerne om hvordan sproget bruges.

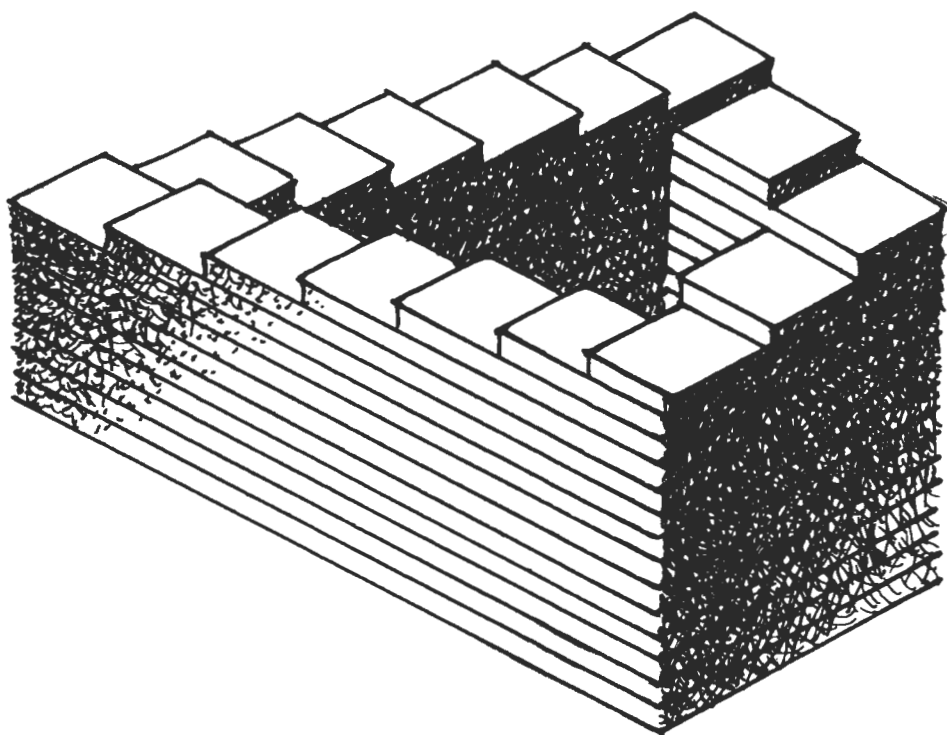
Vittighedens ramme

Alle vittigheder har implikaturer, og det er dem der udgør den ramme som tilhøreren selv sætter op og som forhindrer at gåden kan løses:

En fyrste var engang på rejse rundt i sine lande. I en landsby så han i folkemængden der havde stimlet sig sammen, en mand som fuldstændig lignede ham selv. Han gik ned til ham og spurgte: – Har din mor nogen sinde tjent ved hoffet? – Nej, svarede manden, men det har min far!

Gåden i denne opgave er ikke: hvad har det med sagen at gøre om moderen har tjent ved hoffet? Det er kun den indledende øvelse der får alle der simulerer lidt åndsfriske, til som en rimelig implikatur at tænke: fyrsten må have fået den tanke at manden og han selv har samme far, at fyrstens far altså har lavet et lille sidespring, og at manden i mængden altså er et uægte barn. Gåden i vittigheden lyder noget i retning af: hvordan kan den magtesløse bondemand værgе sig mod antydningerne om at han er et uægte barn? Den »sunde« fornuft der som en ramme af læseren sættes om denne historie, det er det feudale samfunds dobbeltmoraliske fornuft der går ud på at fyrster er ægte født, mens bønder kan være uægte børn, og at fyrstelige mænd kan og bør have friller, mens fyrstelige kvinder selvfølgelig ikke er deres mænd utro.

Ligesom et billede af et hav i storm-
vejr eller af en halvbar sigeunerpige
kan passe ind i et almindeligt borger-
ligt hjem blot der kommer en ramme
om, så kan en tekst også passe ind i den
offentlige orden blot den sættes ind i
en passende ramme.

*Også tegninger sættes af beskueren ind i en
ramme af sund fornuft, dvs. i en verden hvor
fysiske love og regler for perspektiv gælder.*

Den 4. dimension

Når vittighedsfortælleren ved hjælp af gåden har fået tilhøreren til at sætte opgaven fast og sikkert ind i en passende ramme, så åbnes der med pointen pludseligt for den 4. dimension. Dette kan måske bedst illustreres med et eksempel på en vittighed hvor kun de færreste umiddelbart fatter pointen, hvor altså den 4. dimension er lige så usynlig som til daglig:

To tvivlsomme forretningsmænd har haft held til at skabe sig en formue og prøver nu at albue sig ind i det fine selskab. De får deres portrætter malet af en af tidens fashionable malere, og i guldrammer bliver de vist frem ved en reception i den store stil. Blandt gæsterne er der en kendt kunstkritiker, og den ene af forretningsmændene fører ham hen til væggen hvor de to portrætter hænger side om side. Kritiker ser på billederne en tid lang og ryster på hovedet som om han mangler noget. Til sidst peger han på den bare væg mellem de to billeder og spørger: Og hvor er Frelseren?

For at forstå pointen må man om kunst vide at et yndet motiv for store malere har været Golgatha med de tre kors; i midten hænger Frelseren, og på de to andre kors hænger de to røvere der blev korsfæstet samtidig. Så forstår man at kunstkritikeren med sit spørgsmål i virkeligheden siger: portrætterne skriver sig ind i den fineste tradition, det er to røvere de forestiller.

Gåden i denne vittighed er denne: hvordan kan kunsten, som kunstkriti-

keren er repræsentant for, og som de tvivlsomme forretningsmænd udnytter til deres egne formål, klare sig mod penge og magt og spidse albuer? Rammen som læserne lægger ind er faktisk de rammer der er om forretningsmændenes portrætter. Pointen forbinder nu med en bro, som kun findes i den 4. dimension, de to sider af motivets modsætning: kunst og pengemagt.

Den 4. dimension omfatter ikke blot portrætterne i deres rammer, men også deres plads på væggen og hele situationen de bliver vist frem i, en dimension som forretningsmændene ikke havde regnet med. Den fjerde dimension er så at sige en ny ramme som motiverne sættes ind i, en ramme hvor motivernes forening er indlysende og hvor forholdet mellem dem ofte er vendt på hovedet i forhold til i gåden. I gåden var pengemagten ovenpå, og udnyttede kunsten, i pointen er det omvendt, de tvivlsomme pengemænd er blot det motiv som kunsten fremstiller. Der er helt vendt op og ned på styrkeforholdet.

Når jeg kalder denne nye ramme for den 4. dimension, så er det fordi det ikke blot er en ny ramme der skærer motivet af på en anden måde end den første, men en ny måde at betragte modsætningsmotivet på, som ligger uden for og omfatter den første måde. Den anden ramme omfatter den første

og man kan derfor ikke forestille sig den anden ramme når man tankemæssigt befinder sig inde i den første ramme, lige som man ikke kan forestille sig hvordan tingene forholder sig til hinanden i den 4. dimension når man lever i en 3-dimensionel verden.

Den 3. dimension

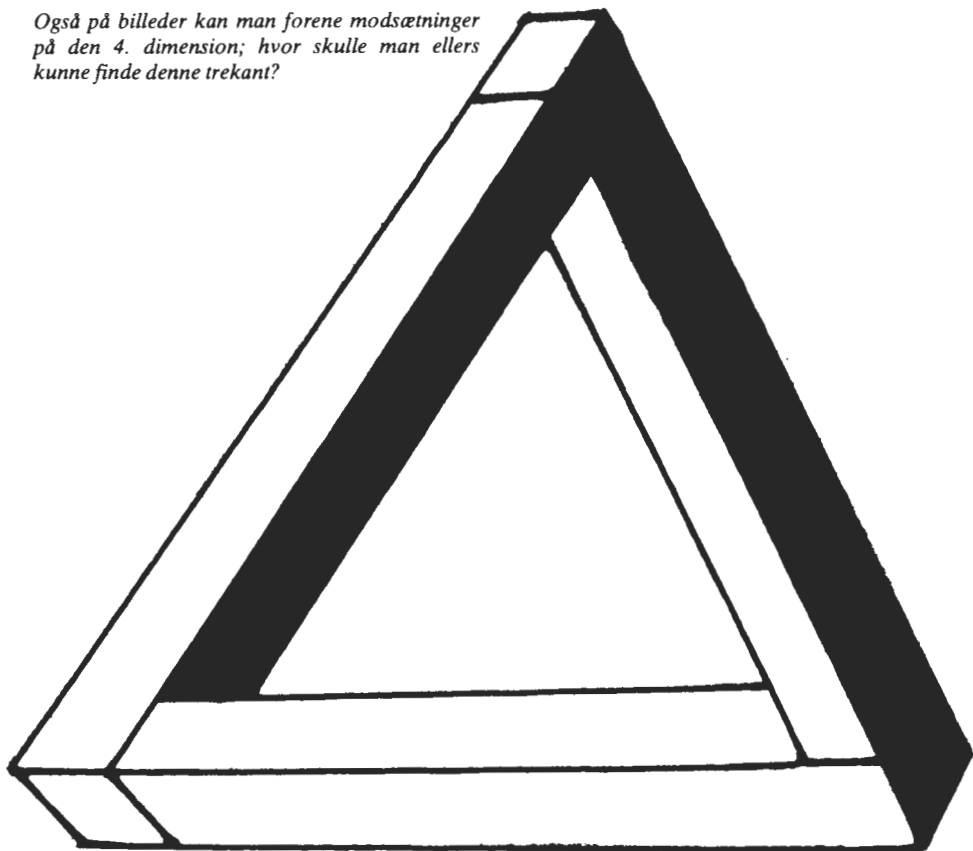
En virkelig god illustration af dette kan man få ved at forestille sig hvorledes den 3. dimension ser ud fra en 2-dimensionel verden. Består hele verden af en flade med to dimensioner, så kan man skelne mellem fx store og små figurer, mellem en prik og en linje, mellem en polygon og en cirkel, og mellem figurer der står stille og figurer der bevæger sig som en bille på et papir. Hvis der i denne flade verden dukker en prik op der vokser og vokser til den når en vis størrelse og så

bliver mindre og mindre lige til den forsvinder helt, hvad er så det? Man er tilbøjelig til at sige at det er en række forskellige figurer, prikker af forskellige størrelser der ikke hænger sammen, men afløser hinanden i hurtig rækkefølge i den todimensionale verden, fx som en tegnefilm er lavet.

Det er faktisk en tre-dimensionel kugle der passerer gennem den todimensionale verden.

På samme måde i vittighederne. Motiverne ser helt forskellige ud i den sproglige sunde fornufts 3 dimensio-

Også på billeder kan man forene modsætninger på den 4. dimension; hvor skulle man ellers kunne finde denne trekant?

ner og så i pointens 4. dimension. Det der i den 4. dimension er broen der forbinder modsætningens to sider, er i den 3-dimensionale verden usynligt fordi det er tvetydigt og ækvivokt. Det der ikke kan forbindes i den 3-dimensionale verden hænger perfekt sammen i den 4. dimension. Tag eksemplet med *den taber pærerne!* Den verden der bygges op som ramme, er som dem der er i Anders And og andre tegneserier; dyrene optræder som mennesker. Hvordan forener man så de to motiver: det at være hest og det ikke at kunne blive elektriker? Det kan man kun i den 4. dimension, hvor ordene *taber pærerne* er broen der forbinder de to motiver.

Tag eksemplet med *det er musen der er bugtaler*: her viser det sig i pointen at fattigdommen ikke skyldes mangel på evne hos vagabonden til at sælge sit nummer, men at nummeret skyldes mangel på evne til at synge hos kanariefuglen. Der vendes op og ned på værdierne, vagabonden er med sin helt usandsynlige ærlighed ude over alternativet: illusionsnummer eller fattigdom. I hans verden er alternativet: illusion eller ærlighed.

Værdiernes revolution

Den 4. dimension er ikke et nyt motiv i vittigheden. Teksten handler stadig om de samme emner og de samme modsætninger. Det der indføres med den 4. dimension, er vittighedens tema, dens tankemæssige budskab, det som vittigheden vil sige *om* emnet, og det er ofte at værdiernes orden skal vendes på hovedet, eller: værdiernes revolution.

Temaet i *det er musen der er bugtaler* er tydeligvis den omvending af værdiernes orden som kommer frem i pointen; givet vi har et illusionsnummer, er det ikke fattigdommen som er modsætningen, men ærligheden; hvad gør det at man er fattig når man har hjertets rigdom?

Temaet i – *Nej, men det har min far* er den at der i et dobbeltmoralsk værdisystem altid må findes et negativt billede der svarer til det positive, og de magtesløse har i denne negativ-verden selvfølgelig lige så meget overtag som de mangler det i den herskende tinges orden.

Temaet i *Hvor er Frelseren?* er præcis det samme: den værdiernes orden som synes at herske i verden, at kunsten kan udnyttes af pengemagten, kan meget hurtigt vendes på hovedet således at kunsten sætter pengene på plads.

Paradokset

Det hører med til vittighedens psykologiske mekanisme at der altid opstilles flere paradokser undervejs. Det første paradoks er nok dette at vittigheder – af den type som hidtil har været citeret, som kan kaldes dåsevittigheder – kun kan bringes hvis man på forhånd gør opmærksom på at det er en vittighed der kommer. Det kan ske ved en bemærkning af typen – *Har I hørt den om ...* eller – *Jeg kan en mægtig god en om ...* eller *her er et eksempel: ...*

Denne indledningsformular – som faktisk også findes før hver vittighed i denne artikel – betyder så meget som *dette er ikke sandt* eller *vi har lige helle i forhold til den virkelige verden og vores relationer i den*. Man kan nu spørge: er selve den sætning der siger *dette er ikke sandt*, en del af det der ikke er sandt? For så er det jo faktisk virkeligheden det handler om, og så er vi langt inde i det første paradoks, og det gør at læserne ikke rigtig ved om det der nu kommer, kun er en historie, eller om den måske også handler lidt om virkeligheden.

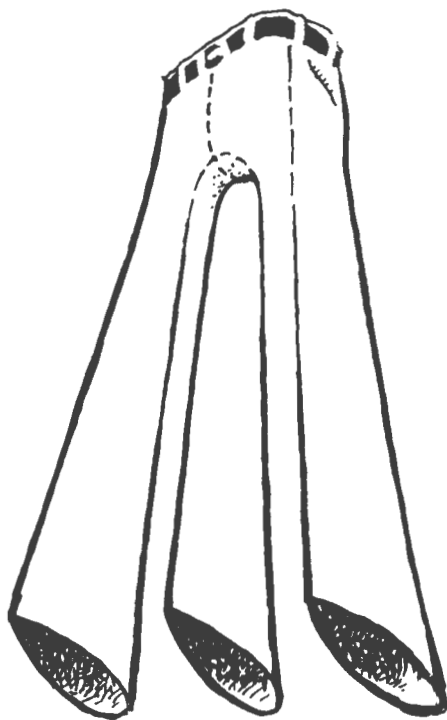
Gårdens paradoks er dette: i gåden stilles der et spørgsmål. Tilhøreren er nu klar over at der må være et svar, en måde hvorpå gådens dele kan hænge sammen. Men tilhøreren ved også at det skal være noget uventet der er løsningen, noget overraskende. Med andre ord: tilhøreren sættes til at vente på det uventede. Og det er der jo noget paradoksalt ved. For hvis det er ventet kan det jo ikke være uventet, men hvis man opdager det og derfor lader være at vente, så bliver det uventet osv.

Og pointen i vittigheden, som viser hvorledes motivets to modsætninger

alligevel hænger sammen i den 4. dimension, er også et paradoks, både set i forhold til den normale sunde fornufts 3 dimensioner, og i forhold til den virkelige verden som læseren ikke ved om vittigheden i grunden handler om.

I pointen vendes værdiernes orden ofte på hovedet. Men det sker kun i den 4. dimension som i forvejen er den tredimensionale verdens negativbillede, så når man sætter værdiernes revolution i negativ, hvad ender så egentlig med at være de gældende værdier til sidst? Også dette er et paradoks.

Også på billeder kan man finde paradokser; se fx på disse bukser.

Når vittigheden indledes med at vittigheden sættes ind i en boble af uvirkelighed, og pointen i vittigheden der-

næst så at sige sætter vittighedens gåde ind i en boble af uvirkelighedens uvirkelighed, er vi så i virkeligheden kommet ud i virkeligheden igen? Det er pointens andet paradoks. Og læg mærke til at dette pointens andet paradoks så at sige ophæver både indledningsformulærens paradoks om at der måske ikke er virkelighed inde i den boble der er inde i virkeligheden, og pointens første paradoks om hvorledes resultatet bliver af negativvendingen af værdiernes revolution.

Tag som eksempel den med *den taber pærerne*. Vi er gået med til en virkelighed hvor dyr opfører sig som mennesker, i og med vi har forstået gåden: *Hvorfor kan en hest ikke blive elektriker?* I pointen får vi så vendt op og ned på dette ved at konstatere at en elektriker ikke kan være en hest. Og hvad er det så der gælder, og hvad er det der vendes på hovedet: en verden hvor heste er som mennesker eller en hvor mennesker er som heste?

Eksemplet med – *Nej, det har min far*. I pointen vendes magtforholdet mellem fyrste og undersåt pludselig om på grund af tvetydigheden i den dobbeltmoraliske værdiordning. Men er vittigheden så en kritik af den feudale dobbeltmoral eller er den tværtimod et forsvar for den, den kan jo vende begge sider op, blot den revolutioneres rigtig?

Kort sagt: Vi har lige helle fra at have helle fra virkeligheden.

Overflødheden

Det mest særegne ved vittigheder er dog hverken gåden, rammen, den 4. dimension, værdiernes revolution el-

ler paradokset; det er latteren. Hvad kommer den af? Mange psykologer med Freud i spidsen har behandlet dette problem, og det ser ikke ud til at der er kommet nogen forklaringer der er mere overbevisende end Freuds.

Teorien om latteren kan simplets forklares således som Arthur Koestler gør det i sin bog om *The Act of Creation*: sammen med de tankemekanismer, som er forklaret ovenfor, foregår der også en følelsesmæssig proces; til vittighedens motiv knytter der sig følelser og de har en meget større vægt end tanken, og når tanken pludselig forsvinder ind i den 4. dimension, kan følelsen ikke følge med, men fortsætter på grund af den større enerti lige ud ad sin bane. Forladt af tanken finder den udtryk i latteren. Latteren er altså den overflødige og hjemløse følelsesudladning.

Problemet er nu hvilke følelser det er der bliver overflødige og hjemløse. I den om *den taber pærerne* er der næsten ingen følelser; sådanne vittigheder udløser da næsten heller ikke nogen som helst latter, højst et træt smil. I den med *det er musen der er bugtaler* er det den overbærende medfølelse med den stakkels naive og dumme vagabond der pludselig viser sig at blive overflødig, og både i den med – *Nej, det har min far* og i den med *Hvor er Frelseren?* er det afmagtsfølelsens indestængte ærgrelse der pludselig slet ikke er nødvendig. Her er det meget simpelt; den følelse der bliver overflødig, er den man som tilhører overtager når man identificerer sig med en person i historien, med vagabonden, med bonden, eller med kunstkritikeren.

Hæmninger

Der er imidlertid også historier hvor det ikke er så lige til hvad det er for nogle følelser der er på spil:

- I Svendborg blev der forleden holdt en konkurrence i electric boogie; ved I hvem der vandt?
- Det gjorde en spastiker der var på vej over efter en sodavand.

– Jeg er ligeglad med hvem din far er, du skal ikke gå her hvor jeg fisker!

Den store filminstruktør Cecil B. de Mille skulle en gang lave en film om Jesus. Han havde fået Yul Brynner til at spille hovedrollen, og det hele gik mægtig fint lige til man kom til scenen med Peters fiskedragt. Yul Brynner kunne ikke gå på vandet, og man kunne ikke få lavet nogen apparater der så naturtro ud, og som kunne få ham til det.

Så forhandlede man med paven i Rom om man ikke kunne få Jesus ned på jorden igen og være stand-in for Yul Brynner i lige denne scene som var så svær – det var jo et fromt formål. Og se det lykkedes. Jesus kom ned på jorden igen, man fik instrueret ham om hvad han skulle sige, og man gjorde alt klar til optagelse. Men da Jesus skulle ud og gå på vandet skete der det at han ganske langsomt men sikkert sank ned. Cecil B. de Mille blev meget oprevet og råbte til Jesus mens han endnu stod i vandet: – Hvorfor kan du ikke nu, når du kunne for 2000 år siden? – Dengang havde jeg jo heller ikke huller i fødderne endnu.

Jeg ved godt at man faktisk ikke griner ad vittigheder når man læser dem og ikke har vittighedsfortælleren for sig, men man kan alligevel nok mærke at ved disse vittigheder er enten grinet større eller mere svedent end ved de foregående. Det skyldes nok at det ikke er reelle og tilladelige følelser der bliver hjemløse her, som i de foregående. Og så kommer næste del af Freuds forklaring.

Freud beskriver meget anskueligt hvorledes vittigheder ikke er noget der laves af vittighedens forfatter som fx en novelle. Den er et indfald. Den laver sig selv bag om ryggen på vittighedsfortælleren.

Freud beskriver det således at der er et førbevidst ønske som imidlertid ikke er acceptabelt enten i det sociale selskab eller bare i bevidsthedens verden. Dette uacceptable førbevidste ønske smutter så ned i underbevidstheden og bliver forklædt (nemlig i den tvetydighed som kun afsløres i den 4. dimension), og i denne forklædning kan det smutte forbi den hæmning eller den censur der ellers normalt forhindrer at uacceptable ønsker overhovedet kommer op i bevidstheden. Kommet forbi censuren afslører det førbevidste ønske sig så i pointen; gåden var bare forklædningen. Det der fremkalder latteren er så ikke det førbevidste ønske, det kommer jo frem i dagens lys, det er derimod hæmningen der bliver overflødig. Der kommer slet ikke det stormløb mod dens bastioner som den var indstillet på fordi det førbevidste ønske smutter forbi i forklædning, og dens modstand bliver helt overflødig.

Freud siger altså med andre ord at det ikke er enhver følelse der kan blive overflødig, men at det kun er hæmnin-

ger der kan blive overflødige. Det er de følelser der værner om bevidsthedens og dens orden, der bliver gjort overflødige, det er det han sidenhen kaldte over-jeget, samfundets og moralens repræsentant i bevidstheden.

Blasfemi

De sidste 3 eksempler synes at bekræfte dette. Religion er på mange måder i vores samfund tabuområde, det er på en måde noget som mange finder heligt og vigtigt, men det er på en anden måde noget som man ikke rigtigt taler om, og der er især problemet om hvad der er virkeligt og hvad ikke, som det kan være svært at tage stilling til, for det ville forstyrre ordenen i vores bevidsthedsmæssige univers. Derfor er der en vis modvilje, eller måske endog en hæmning mod at diskutere sådanne sager. Pointen i *du skal ikke gå her hvor jeg fisker* kommer tydeligvis bag på mange, og den eneste følelse der kan blive arbejdsløs her, det er hæmningen mod at diskutere virkelighedsværdien ved sådanne historier.

Det samme kan siges om *dengang havde jeg jo heller ikke huller i fødderne*. I denne sidste er der dog også mange ting som folk kan opfatte som blasfemiske, fx at Jesus skulle være stand-in for Yul Brunner.

Ved en lille privat optælling har jeg lagt mærke til at de fleste kvindelige tilhørere til *det var en spastiker* reagerer ved for det første ikke at grine og ved for det andet at sige at de ikke kan lide sådanne historier. De fleste mandlige tilhørere reagerer ved at grine og ikke sige noget.

Historien er vel egentlig ikke diskriminerende. Jeg tror fx – uden at have afprøvet det – at de fleste spastikere ville synes det var en god historie, men

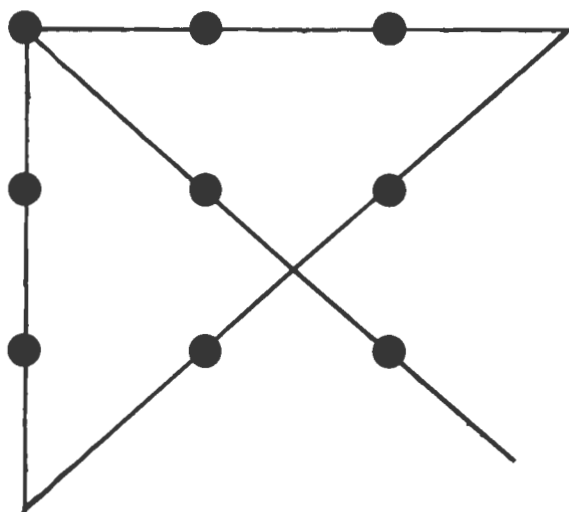
at break dance-konger måske ville finde den upassende. Alligevel kan jeg godt forstå hvorfor ikke alle giver efter for latteren i denne sammenhæng. Den hæmning som efter Freuds teori skulle blive arbejdsløs i denne historie er jo nemlig ikke aggression mod eller medlidenhed med spastikere, men angsten for overhovedet at tale om og tænke på spastikere. Det er jo en besværlig side ved vores samfundsliv at der findes folk der ikke er som alle andre, og det er den almindelige reaktion i vores samfund at de skal gemmes væk både fra samfundets synlige side og fra bevidstheden.

Når nogle mennesker så ikke synes at denne historie er sjov, så er det altså ikke fordi de i modsætning til andre ikke har noget imod spastikere, så er det fordi de ikke er bange for at tale om spastikere. Det er altså folk der ikke fortrænger de besværlige tanker om mulige afvigelser hos sig selv og deres nærmeste.

Således også de to vittigheder om Peters fiskedræt. De er på sin vis også meget fromme. De tager jo nemlig historien alvorligt og prøver den så af på tanken. Dem der griner af dem, det er dem der har fortrængt problemet om bibelshistoriens virkelighed.

Den forklædte præst

Jeg har lovet at bringe løsningen på 9-priksproblemet. Her er den:

Og så er hele den psykologiske mekanisme der udløser latter af en vittighed forklaret. Den bestod af følgende led: Først var der en *gåde* der fik modtageren til at sætte en *ramme* af sund fornuft op for hvorledes *motivets* modsætninger skulle forenes. Det viser sig så i pointen at modsætningernes forening kun findes i *den 4. dimension*, hvor til gengæld der sker en *værdis revolution*. I den normale 3-dimensionale verden er dette *tema* forklædt eller tvetydigt, og kan derfor omgå bevidsthedens *hæmninger* og censur der derefter bliver *overflødige*.

Det er jo en lang og temmelig omstændelig forklaring, men i den definition som er nævnt i indledningen er næsten det hele med: en vittighed er en forklædt (den 4. dimension) præst (rammen) der lader som om at det er på skråt (paradokset) han vier (værdiernes revolution) det par hvis familier ikke kan tåle forbindelsen med hinanden (motivets modsætning).

Ole Togeby f. 1947
lektor i dansk sprog
Københavns Universitet.

Det man normalt kalder for vittigheds-tegninger, er ikke tegnede vittigheder, men tekst-vittigheder med illustrationer til. Illustrationen har ofte den

funktion at udgøre rammen og evt. gåden for den vittighed som har tekstens replik som pointe.

- Siger de STØRRE END JEG ELLER
END MIG ?

- JEG Siger ALTID STØRRE END JEG,
MEN DEM, DER ER YNGRE END MIG
KAN IKKE FINDE UD AF DET.

Lad tusind sproglomster blomstre

Junkere

Junkere og junkere er flere forskellige ting. Ordet kan betyde stiknarkoman, men også en særlig slags adelsmænd, der oven i købet har lagt navn til nogle småkager. I bagerens vindue ligger der kammerjunkere og boller, som folket så vittigt siger.

Før sidste valg var jeg til et møde, hvor en yngre kvindelig folketingskandidat spillede plader og læste op af Oscar Hansen. I et af digtene forekom linjen »Lad baroner og grever og junkere i flok ...« Hun udtalte ordet på engelsk manér (djånkere), hvad der gav verslinjen en højst ejendommelig flavour.

Normalt er det svært at gennemskue hvordan de sproglige mekanismer fungerer oven i hovedet på andre mennesker, selv personer der står én nært. I det her tilfælde var det let: hun var lige netop de par år yngre end mig selv, der gør at hun ikke har lært om junkere (= adelsmænd) i skolen, mens hun til gengæld har læst og hørt om narkomaner dag ud og dag ind. Et genera-

tionsspørgsmål: de sproglige mekanismer præges af hvornår vi er født. Københavns befolkning kan deles i to halvdele: den ældre del kommer engang imellem til at sige sporvognskort i stedet for buskort, de yngre gør det aldrig. Thi de har ingensinde set en levende sporvogn.

Den måde man behersker sit modersmål på kan opdeles i tre slags. Der er de ord man bruger til daglig og som man altså kender betydningen af. Det aktive ordforråd kalder sprogforskerne det. Så er der de ord, som man ganske vist kender betydningen af, men som man aldrig selv bruger, det passive ordforråd. Og endelig de ord, der vitterlig udgør en del af sproget, men som man aldrig selv kommer i berøring med, fordi man ikke færdes i de kredse hvor de bruges. I den adelige betydning kendes *junker* af bedagtede sjæle som undertegnede, narkobetydningen er mere udbredt blandt de yngre, og hvem husker endnu på at det også kan betegne en tysk flyvemaskine?

Nye ord i dansk

Det danske sprog kan følges historisk i næsten to tusind år, tilbage til de ældste runeindskrifter. Dansk Sprognævn har netop udsendt en oversigt over de nye ord der er kommet ind i sproget fra 1955 til 1975, en periode af tyve år, eller med andre ord én procent af det udviklingsforløb som dansk har været igennem.

Bogen er på over 600 sider, det er ikke småting der er sket med dansk i den tid. For mit eget vedkommende dækker den perioden fra jeg kom i gymnasiet til jeg endte som sat borger i Brønshøj, altså en tid hvor jeg selv har kunnet iagttage den sproglige udskiftning og mærke den på mit eget ordforråd.

Fremtidigt ordbogsarbejde kan ikke komme uden om at bruge computere. Det er et lige så naturligt arbejdsredskab for humanistiske videnskabsfolk nutildags som fyldepen og skrivemaskine har været det førhen. Og den nye ordbog er da også produceret ved hjælp af en mikrodatamat. Men computere har det ligesom ovennævnte folketingskandidat: de ting der ligger uden for deres begrebsverden kan de simpelt hen ikke registrere. Derfor må forskerne stadigvæk lave en vis opsøgende virksomhed, ellers bliver det ret tilfældigt hvad der kommer med i ordbøgerne.

Enhver filatelist, der er oppe på mærkerne, kender ordet *tete-beche*. Det er to sammenhængende frimærker trykt sådan at det ene sidder på hovedet i forhold til det andet, eller omvendt. Et filatelistisk unikum – men også et leksikografisk: ordet er ikke registreret i én eneste dansk ordbog, selv om det har forekommet i AFA-katalogerne siden ruders konges tid.

Læser danske sprogforskere ikke frimærkekataloger?

Næh, åbenbart ikke. Og hvad værre er, de læser åbenbart kun ugerne bøger, men foretrækker aviser. I hvert fald at dømme efter den nye ordbog. Langt hovedparten af eksempelmaterialet er hentet fra dagblade. Det ville der ikke være noget forgjort i, hvis journalisters aktive ordforråd var identisk med det samlede danske ordforråd. Men det er det ikke, og hvorfor skulle det også være det? De folk er jo ikke anderledes indrettet end os andre: der er ord de bruger, og ord de går udenom.

Polet

Et af de udenoms ord er åbenbart *polet*. De fleste læsere af dette blad har oplevet et lille stykke sproghistorie. I begyndelsen var ordet slet ikke. Så en skønne dag kunne man betale med nogle små møntlignende genstande i de offentlige trafikmidler. Derefter forsvandt dimserne igen. Nutildags er der kun ét offentligt transportmiddel, hvor man kan betale med poletter. Det er radiobilerne i Tivoli. Ordet har fået et særdeles begrænset funktionsområde.

Tre slags danskere: dem der kan huske en tid hvor man klarede sig udmærket uden ordet; dem der har fået det ind med modernismen; og dem der aldrig har været udsat for det, fordi de er for små til at køre i radiobilerne.

En del andre ord fra perioden 1955-57 mangler i leksikonnet, fx *A-38* (det poetiske navn på et mejeriprodukt), *trafikmotorvej*, *stalinisme* for nu kun at nævne nogle få. Andre har fået nyt indhold: en *universitetslektor* er ikke

det samme i dag som for tyve år siden. På universiteterne er det gængs at snakke om *konfrontationstimer*. Det er et lønmæssigt begreb, som blot betyder undervisningstid, men som for en udenforstående kunne antyde at lærere og elever står og smider med knive mod hinanden.

EF

»Grynte ville grisene, hvis galtens lod de kendte,« kvad i sin tid Regnar Lodbrog, lidet anende at dansk grynten en skønne dag skulle komme til at spille en sproghistorisk rolle. Det officielle navn på Fællesmarkedet var indtil for en halv snes år siden *Det Europæiske Økonomiske Fællesskab*, direkte oversat fra *Europäische Wirtschaftsgemeinschaft* og lignende udtryk. Men forkortelsen *EØF* var for hård en mundfuld for fællesmarkeds-tilhængerne: det var næsten at servere modstanderne et latterliggørelsesmiddel på et sølvfad. Derfor droppede man økonomien, så at forkortelsen bare blev EF. I harmoniseringens helige navn måtte de andre staters sprog følge med. Derfor blev i Tyskland *EWG* til bare *EG*, og sådan hele vejen igennem.

Det er da en meget skæg historie, ikke? Men den er ikke med i den nye ordbog, fordi denne simpelthen har oversat forkortelsen *EØF*. Hvad angår modstykket til *EF*, nemlig frihandelsområdet *EFTA*, som Danmark også har været medlem af – vi ligger jo i med næsten hvem som helst – så får man ganske vist at vide at det er en forkortelse af *European Free Trade Association*, men ikke at selve dette navn bevidst er bygget op over det græske ord for 7, nemlig *efta*: der var

oprindelig syv medlemslande. Sådan er der så mange småskrøner, som godt kunne have været genopfrisket i de sproghistoriske bemærkninger.

Bøgen vil i adskillige år være et værdifuldt arbejdsredskab for sprogforskere, om end dens nytteværdi begrænses noget af at perioden 1955-75 er ret vilkårligt valgt, og at der er en vis skævhed i ordmaterialet. Men den vil under alle omstændigheder være en sand guldgrube for alle der synes det er morsomt at agte på ordenens færden og liv.

Pia Riber Petersen: Nye ord i dansk 1955-75. Gyldendal. 678 s. Kr. 485,-.

*Jens Juhl Jensen, f. 1940
lektor i sprogvidenskab
Københavns Universitet*

Er selskabet pligtig uopholdelig at meddele sikrede nedennævnte eller skal vi fortælle Dem det straks?

Forleden morgen havde jeg for en gangs skyld god tid og kunne tage den med ro. Da postbudet afleverede dagens høst, var der en forsikringsopkrævning imellem. Jeg gav mig fredeligt til at studere den nøjere. Du ved, et af de her giroindbetalingskort, der er udskrevet af en computer. Det ødelagde aldeles min morgen. Kortet var et rent orgie af tal: policenummer (11 cifre), præmieperiode (12 cifre og 4 streger – ikke noget med »januar« og »oktober«), forfaldsdato, gironumre, telefonnumre, postnumre osv. osv. Endelig var der forsikringsnummer for henholdsvis »død«, »invalid« og »sygekap«. Jeg forstod alt for lidt af det til at kunne fortsætte med en glad og selvtillidsfuld dag.

»Det er dog fra det private erhvervsliv, det her«, tænkte jeg, »hvorfor ligner det fuldstændig skrivelser fra skattevæsenet?« Man skal altså ikke gå og tro, at forsikringsselskaberne mangler skrankepaver. Jeg var blevet nysgerrig, om det var sådan hele vejen igennem: skriver forsikringsselskaberne også i den ulidelige halv-kancellistil, som ødelægger ens samkvem med offentlige myndigheder? Forsikringsselskaber er som alle andre firmaer afhængige af at kunne bruge sproget i deres virksomhed. Det gælder deres *reklamer*, i forbindelse med *henvendelser* fra og *forhandlinger* med kunder. Fører forhandlingerne til en han-

del, udstedes der en *police*, der igen slutter sig til et sæt af *forsikringsbetingelser* osv. Alle disse steder (og mange flere) indgår sproget i forsikringsvirksomheden.

Folks almindelige interesse, når det gælder private virksomheder og sprog, drejer sig om reklamen: hvordan den manipulerer med os. Forsikringsselskabernes reklamer adskiller sig vist ikke meget fra andre reklamer. Jeg har gået og kikket lidt på dem lige siden den der morgen. De er snarere en lille smule kedeligere end interessante. Næh, vi skal over i en anden grøft. Forsikring er ganske vist noget privat: det griber dybt ind i vores hverdag og i livets store begivenheder. Og selskaberne er private. Men ikke desto mindre er selskaberne så store og upersonlige, at det er fristende at spørge dem om det samme, som folk almindeligvis spørger offentlige myndigheder om i mere kritiske øjeblikke: kommunikerer du godt nok?

Hvilke krav stiller vi?

Forsikringsselskabernes reklamer og almindelige forhandlinger med publikum er nok som alle andres. Policer og forsikringsbetingelser har man imidlertid kun i denne branche. Hvis vi skal finde et forsikringsprog, må det blive der. Disse papirer er jo også juridiske dokumenter, så de er underkastet visse krav. Forsikringsbetingelserne skal

varetage den opgave at angive de nøjagtige enkeltheder, der gælder i den aftale, en forsikring er. De skal altså være så *utvetydige* som muligt. Der må jo ikke opstå for megen tvivl om, hvornår, hvad og med hvor meget der skal erstattes. Men de skal også helst være *enkle*, dels af samme hensyn, dels fordi brugeren skal kunne forstå dem uden advokatbistand. Kan Maren i Kæret så forstå forsikringsbetingelserne? Jeg bestilte nogle sæt af dem og kikkede også på dem, jeg i sin tid fik udleveret, da jeg tegnede forsikringer for mit hjem, min hustru og mine ejendele. Jeg burde selvfølgelig forlængst have læst dem nøje – men det havde jeg ikke. Det har jeg nu. Nu skal du høre noget af det jeg opdagede.

Forsikringsbetingelser

Sædvanligvis har sådan et dokument et nummer og en titel. Det kan fx lyde: »Forsikringsbetingelser nr. 0714-12, Lovpligtig ulykkesforsikring«. Det er jo en tung én at danse med, men den er da i det mindste præcis.

Det første tekstafsnit opregner typisk, hvad forsikringen omfatter. En familieforsikring omfatter fx områderne »ansvar«, »indbo«, »rejsegods« og »retshjælp«. Herpå følger et særligt afsnit om noget, der kaldes *klausuler*. Andre steder hedder det *særlige betingelser*. Det drejer sig fx om en bilforsikring, der også skal dække en campingvogn (jeg har ikke nogen campingvogn, så jeg kan være ligeglad, men jeg kan nu lide den med de særlige betingelser. Klausuler er noget væmmeligt noget).

Næste afsnit gør rede for de almindelige betingelser for forsikringen. Der er nogle, der kun gælder et enkelt af de områder, forsikringen dækker.

Der er også nogle, der gælder alle områderne under et.

Til sidst kommer særlige afsnit som »Panthaverdeklarationer« o.lign. De er utvivlsomt nyttige og vigtige, men bare overskriften kan jo bremse Maren i Kæret. Et sted har jeg fundet en overskrift, der opmuntrede til videre læsning: en familieforsikring med *ordforklaring!*

Denne opbygning af forsikringsbetingelser giver en masse oplysninger. De har igen til resultat, at nogle sætninger bliver meget, meget lange. Den faste opbygning af skrifterne er imidlertid gennemført på 2 forskellige måder. De forsikringsbetingelser, jeg har set, deler sig på mange måder i 2 grupper. Den ene type er trykt på trist, mat, gulligt papir med små typer og lille linieafstand. Den anden gruppe udgør snarere små hæfter med store tryktyper og overskrifter i farver. Opsætningen er mere varieret, med tydelige mellemrum mellem afsnittene og sågar ind imellem en indholdsfortegnelse. Den sidste gruppe er den yngste af de to. Jeg gætter på, at forsikrings-selskaberne har haft en moderniseringsbestræbelse i gang – utvivlsomt med dyre konsulenter, lay-out'ere og sådan noget. Giver det sig nu også udslag i formuleringerne?

Nogle eksempler

Lad os kikke på et eksempel fra hver af de to grupper. Jeg skal nok lade være med at identificere dem – det her er ikke en reklame. Vi kalder den unge for A og den gamle for B.

Begge er delt i mange afsnit med overskrifter. Der er et afsnit for hvert punkt i betingelserne. I A er punkterne nummererede fortløbende, mens de i B ligefrem er opført som paragraf-

fer. Det giver naturligvis B et mere juridisk præg, ganske svarende til det udstyr, den er trykt i.

Nogle af overskrifterne er mere udførlige i A end i B, fx A's »Hvilke særlige betingelser gælder for Deres police?« over for B's summariske »Klausuler«. Det er nu ikke hovedreglen. De fleste af overskrifterne er ganske ens: »Omfang« (A) og »Forsikringens omfang« (B) eller »Dækning ud over forsikringssummen«, som begge har.

Sætningerne

Så vidt afsnitinddelingen. Om *sætningerne* gælder det, at ledsætningsprocenten (antal ledsætninger pr. 100 sætninger) er ca. 51 i begge tekster. Dette tal ligger lidt over gennemsnittet for almindeligt skriftsprog (normalprosa) og er dermed et tegn på, at teksten er svær at læse. Herudover forekommer både i B og A et antal *ledsætningsafløbere*, dvs. sproglige konstruktioner, der varetager funktioner svarende til ledsætningernes.

De vigtigste typer er her:

– *Participalkonstruktioner* (dvs. sproglige størrelser, hvori der indgår tillægsformer) som fx A's »de sammen med sikrede boende familiemedlemmer« og B's »det på policens forside nævnte sommerhus« – udtryk, der svarer til »de familiemedlemmer, der bor sammen med sikrede« og »det sommerhus, der er nævnt på policens forside«.

– *Verbalsubstantiver* (navneord, der er afledt af udsagnsord) som »forsikringens ikrafttræden« og »der ... sker behørig lukning af vandtilførslen og tømning af rør- og varmeanlæggene« fra henholdsvis A og B. Dette

nominalstilsprog savnes hos de tilsvarende »når forsikringen træder i kraft« og »der lukkes behørigt for vandtilførslen og rør- og varmeanlæggene tømmes«.

– *Eftersatte adled* som »angreb af svamp og insekter konstateret og anmeldt i forsikringstiden« (A). Alle disse konstruktioner gør en tekst mere indviklet – men også mere kunstfærdig.

Af bisætningerne er de fleste led i hovedsætningerne – de er såkaldte 1^oledsætninger. Et mindretal af dem er led i disse 1^oledsætninger – de er 2^oledsætninger. Endelig er nogle få led i 2^oledsætninger og de kaldes 3^oledsætninger. Et eksempel fra B: »(1°) Er det fastsat i anden forsikringsaftale, (2°) som dækker mod samme fare, (2°) at ansvaret falder bort eller indskrænkes, (3°) hvis forsikring er eller bliver tegnet andet sted, (H) gælder nærværende forsikring med samme forbehold«.

Mere typisk er naturligvis sætningen »Ophører udgivelsen af ovennævnte indeks, er selskabet berettiget til at fortsætte indeksreguleringen på grundlag af et andet officielt indeks,« fra A. Men blot det, at 3^oledsætninger ikke er ualmindelige i teksterne, er et sikkert tegn på, at de er svære at forstå.

Af særlige bisætningstyper har vi *betingelsesbisætninger*, der naturligvis er hyppige. Fx »Har det andet selskab taget forbehold ..., skal nærværende forsikring være underkastet samme forbehold« (A). De er dannet på flere måder, dels ved hjælp af betingelsesord som »hvis« og »såfremt«, dels (og især) ved omvendt ordstilling: »Kan vurderingsmændene ikke enes om valg af opmand, udpeges denne af den stedlige dommer« (B).

Også i andre tilfælde er bisætninger sat *foran* hovedsætning. Det er mere talesprogsfjernt og altså mindre enkelt end det omvendte. Indskud findes nogle steder i forsikringsbetingelserne. De kan være ganske tunge som i »Hvis selskabets forsikringsbetingelser eller præmietarif væsentligt ændres – *for præmietarifens vedkommende med mindst 10% i forhold til den for denne forsikring gældende, tariffmæssige præmie* – er såvel forsikringstageren som selskabet berettiget ...« Indskudet er fremhævet af mig. Eksemplet er fra B.

Som helhed er sætningsdannelsen ganske indviklet. Den minder faktisk påfaldende om myndighedernes mest uforståelige skrivelser.

Endvidere er sætningerne meget lange (hvilket til en vis grad skyldes de mange opremsninger). I B er der 26 ord pr. helmening i gennemsnit og i A 24 ord pr. helmening (dvs. helsætning med tilhørende ledsætninger eller med andre ord: hvad der står mellem to punktummer). Af disse ord er i B såvel som i A 36% lange ord (dvs. ord på over 6 bogstaver). Disse to tal tilsammen giver os teksternes *læsarhedsindeks* – *lix* – som er et mål for tekstens sværhedsgrad. B's *lix* er altså $26 + 36 = 62$ og A's *lix* er $24 + 36 = 60$. Man skal ikke lægge noget videre i denne forskel. Derimod er det særdeles bemærkelsesværdigt, at begges *lix* er omkring 60. Det karakteriserer dem nemlig som »meget svære« (40 er »middel« og 20 er »meget let«). Det største bidrag til det store *lixtal* giver de mange lange ord. Fx er både »betingelse« og »forsikring» lange ord – og det gør i hvert fald efter denne målemetode uundgåeligt teksten tung.

De mange opremsninger præger også teksten. Præget forstærkes af, at der sjældent anvendes *bindeord* mellem hovedsætninger. Det skyldes, at hvert forhold, der omtales, får sin egen helmening. Når der peges videre fra en hovedsætning til en anden, foregår det ofte ved hjælp af ord, der ikke er egentlige bindeord, men snarere lange selvstændige henvisningskonstruktioner, fx »under de nævnte omstændigheder« og »I øvrigt«.

Leddene

Det første led i en sætning kaldes *fundamentet*. Det er altså det, der kommer før udsagnsleddet. Fundamentterne i forsikringsbetingelserne kan være meget lange: »Såvel forsikringstageren som selskabet er berettiget til ...« (B) eller »I det omfang forsikringsstedet ikke kan benyttes som følge af en af forsikringen omfattet skade eller af skade, der dækkes af bygningsbrandforsikring på anden police dækkes a) udgifter til ...« (A) med fundamentterne fremhævet.

Adverbialled (biled), som kan sættes flere steder i sætningen, står ofte langt fremme i sætningen. Et særligt tydeligt eksempel har jeg hentet fra et helt tredje sted: »Er forsikringen tegnet således, at ... er forsikringstageren til brug ved opgørelsen pligtig på blanketter, der leveres af selskabet at meddele dette de fornødne oplysninger og på forlangende at godtgøre disses retigheder.« De tre fremhævede adverbialled kunne alle være placeret længere tilbage i sætningen og det er ikke noget tilfælde, at de er fremskudte.

Også det enkelte *sætningsled* er opbygget med fremskydning indadtil, især ved participalkonstruktioner, fx i A: »den ved ejendommens pasning

beskæftigede medhjælp«, hvor kernen »medhjælp« står til sidst. En mere mundret formulering lyder »den medhjælp, der er beskæftiget ved ejendommens pasning«.

Ordene

Stilen er *upersonlig*. Det fremgår især af de *passive verber* (udsagnsord i lideform), der er hyppige: A har »Forsikringen kan tidligst *opsiges* til forsikringsperiodens udløb«. B har »Erstatningspligt må ikke *anerkendes* uden selskabets samtykke« og begge her »Ejerskifte skal straks *anmeldes* til selskabet«. (Passiverne er understregede). Den mere personlige stil ville udtrykke det samme således: »Ingen af os kan opsiges forsikringen før ...«, »De må ikke anerkende erstatningspligt uden vores samtykke« og »De skal melde det til os, hvis ejendommen skifter ejer«.

Medvirkende til det upersonlige præg er det, at den ene part beskrives som »forsikringstageren« og »sikrede«, den anden som »selskabet«. Der er kun én undtagelse, nemlig de få overskrifter af typen »Hvad omfatter Deres police?« Selv om betingelserne er skrevet af selskabet, forekommer ikke et eneste »vi« og herudover ikke et eneste »De«. *Ordforrådet* er selvfølgelig underkastet sagforholdene, der skal beskrives. Der er ingen vej uden om at bruge »beskadigelse, indbrudstyveri, erstatning, skadeopgørelse« osv. Andre særlige gloser er imidlertid ren og skær tradition. Eksempler: »beror« – ikke »befinder sig«; »erlagt« – ikke »betalt«; et gebyr bliver »tillagt« næste præmieopkrævning – ikke lagt til den; en skade kan »indtræde« eller »indtræffe« – ikke ske. Visse gloser er endog meget specielle, fx »pro rata«,

»in natura«, »litra«, og også de synes snarere traditionelle end begrundet i sagforholdet. Har man ikke en advokat ved hånden, kan man jo altid prøve en latinlærer!

Et sted gives ordforklaring i teksterne, nemlig hvor der er tale om erstatning for henholdsvis indbrudstyveri, simpelt tyveri, ran og røveri – selvfølgelig fordi kun meget få kender de spidsfindige forskelle herimellem. Én tekst slutter med en egentlig ordliste – ligesom der nogle steder er gjort et ekstra forsøg på at gøre det tydeligt med et oversigtsskema over de områder, forsikringen dækker. Her kunne forsikringsselskaberne godt have brugt en sprogmand: I ordlisten forklares udtrykket »andre genstande« således:

»er genstande, som ikke kan betegnes som indbogenstande, men alligevel er så nært knyttet til hjemmets udstyr, at de – med visse begrænsninger – er omfattet af forsikringen.

Andet fx biler, campingvogne og søfartøjer, dele og tilbehør hertil, er ikke omfattet af forsikringen.«

Alle disse træk (opremsninger, indskud osv.) samlet på et sted gør vist ordforklaringen mere vildledende end oplysende?

Stilen

Sproget i begge grupper af forsikringsbetingelser bærer altså præg af at være indviklet, teknisk og upersonligt.

Mange af de egenskaber, jeg fandt, var også karakteristiske for den såkaldte *kancellistil*. Det vil i dag sige den særlige juridiske sprogbrug, som love, domme og lignende affattes i. Den er også typisk som stilideal for enhver form for administrationssprog. Denne stil anses for svært tilgængelig,

men også for overordentlig kunsthæder, når den er bedst.

Helt kan forsikrings sproget (ofte heller ikke administrations sprog) ikke leve op til lovsprogets stilideal. De træk, vi har fundet i teksterne, har ikke været gennemførte. Den yngre gruppe synes at være et forsøg på at frigøre forsikringsbetingelserne fra kancellistilen. Det var helt mislykket. Denne gruppe havde et lix, der kun var en ubetydelighed lavere end den ældre gruppes og adskilte sig ikke på andre måder rent sprogligt fra den. Kun i typografi og opsætning var der stor forskel.

Kravet om utvetydighed opfyldes pr. tradition af kancellistilen. Den bruger nemlig en lang række indarbejdede konstruktioner, vendinger og gloser. Herved undgår den at bevæge sig ud i sprogligt ingenmandsland. Til

gængæld indskrænkes herved kredsen af personer, der umiddelbart forstår den. Den kan nemlig ikke opfylde kravet om enkelthed. Det kan ikke være anderledes – der er ikke plads til tilfældigheder i juridisk sammenhæng, og det er også tit ret indviklede sagforhold, der skal beskrives!

Nu er det ikke sådan, at det er umuligt at modernisere denne stil og samtidig beholde en utvetydig tekst. Det allermest simple ville være at ændre »Når skade indtræffer« til »Når der sker en skade« og »det til erstatning forpligtende forhold« til »det forhold, der forpligter til erstatning«. Det kan ske helt uden tab.

Så der er uden tvivl en opgave for en sprogbevidst forsikringsmand. Jeg ville også kunne få en bedre morgenrutine.

*Jens Normann Jørgensen, f. 1951
ordbogsredaktør*

Det danske sprog

Vi starter med *lås*, der i flertal er *låse*,
men flertal af *gås* er *gæs*
– ikke *gåse*.

Vi taler om *fod*,
er der fler', si'r vi *fødder*,
men skønt vi si'r *flod*,
si'r vi aldrig *flødder*.
Er der én, er det *den*
er der to si'r man *disse*.
Hvorfor fa'n er så flertal af *pen*
ikke *pisse*?

At flertal af *mand*
er *mænd* –
ikke *mænder* –
er svært at forstå,
når én *tand* bli'r til *tænder*.
Skønt flertal af *and*
som bekendt hedder *ænder*,
så hører man aldrig, at *spand*
bli'r til *spænder*.
En anden mærkværdighed er her til
lands:
i tredje person er det *han*, *ham* og
hans;

er det sund logik – ja jeg spørger kuns
at man ikke om kvinder si'r *hun*, *hum*
og *huns*?

At synge i datid, det hedder jo *sang*,
men datid af *gyng* er ikke *gang*.
Og hvem kan forstå, hvorfor *springe*
gi'r *sprang*,
når *bringe* dog ikke i datid er *brang*!
Korrekt hedder datid af *bringe* jo
bragte,
hvor er så logikken når man siger *bagte*
på grundlag af navnemåden *at bage*?
Et andet eksempel: Det hedder *at*
tage,
som bliver til datid, når man siger *tog*
– sku' *bage* i datid så ikke gi' *bog*?
Når *bringe* er *bragte*, sku' *bagte* vær'
binge,
men så måtte *ragte* vær' datid af *ringe*,
og *ragte* det findes på dansk faktisk
ikke
– derfor må vi helre la' spørgsmålet
ligge!

Indsendt af en læser

Mål og mæle

Engang imellem spørger man os hvad der ligger i bladets navn, *Mål & Mæle*. Er der nogen særlig pointe i dobbelt-heden, eller er det bare noget smart kling-klang med de to *m'er*? Både *mål* og *mæle* betyder jo 'sprog'.

Ja, netop! For ordet *sprog* betyder mindst to ting.

Hvis jeg siger at Peter taler et forfærdeligt sprog, mens Jens taler sådan et pænt sprog, så behøver jeg jo ikke at mene at Peter taler fransk, som jeg ikke kan fordrage, mens Jens taler serbokroatisk, som jeg synes så godt om. Tværtimod er det meget sandsynligt at Peter og Jens begge to taler dansk! Det vil altså sige at de taler samme sprog, samtidig med at der er stor forskel på deres sprog!

Man kan se på sproget som et system: et sæt ord og andre elementer, et sæt udtaleregler og et sæt grammatiske regler, som fortæller hvordan ordene skal udtales, hvordan de skal forbindes med hinanden og hvordan de bruges i situationen for at give et korrekt resultat. Dette er sproget set som en social institution. En udførlig grammatik plus en ordbog indeholder det meste af en beskrivelse af sprogsystemet i den forstand.

Når vi siger at Peter og Jens taler samme sprog, nemlig dansk, så er det sprog i den betydning. De er fælles om systemet.

Men man kan også se på sproget som handling, anvendelse eller realisering af systemet, altså den tale eller den skrift der fremkommer når nogen bruger ordforrådet og de grammatiske regler. Nu betragtes sprog som sprogbrug eller sprogudøvelse.

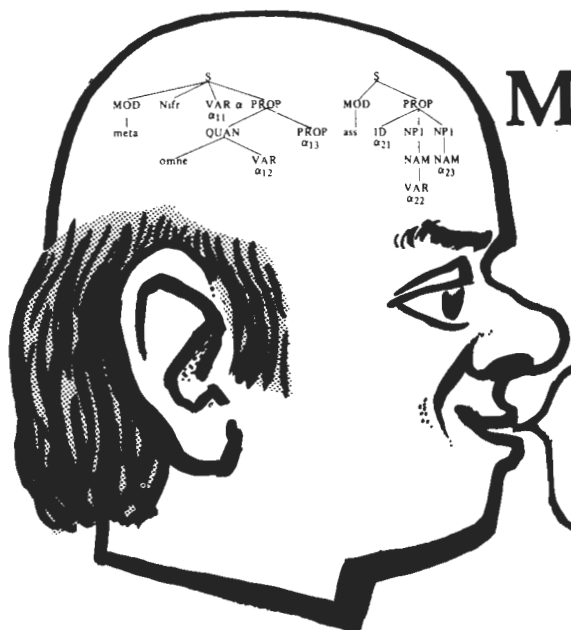
Når vi siger at Peter taler et forfærdeligt sprog og Jens et pænt sprog, så er det sprog i denne betydning. Selv om de bruger samme sprogsystem, så har de hver sin måde at bruge det på.

Ordet *sprog* er som man kan se flertydigt, og det er det i de fleste sprog. Derfor har man i sprogvidenskaben delt det op i to ord.

Det er schweizeren Saussure der først (o. 1915) formulerede disse to måder at anskue sprog på, og efter ham benævnes de to anskuelsesmåder som regel med et par franske ord: sprogsystemet kaldes *langue*, sprogbrugen kaldes *parole*; *parole* betyder egentlig 'tale', men bruges om sprogudøvelse i almindelighed, også om skrift.

Da vi startede dette tidsskrift, ville vi gerne give det et navn som fortalte at vi beskæftiger os dels med det abstrakte system, grammatikken (*langue*), dels med teksterne og den sproglige praksis (*parole*). Og så gik det pludselig op for os at man udmærket kan sige *langue* og *parole* på dansk, og oven i købet har kunnet det siden vikingetiden med bogstavrim og det hele: *mål* (*langue*) og *mæle* (*parole*).

Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet

Mål

&

Mæle

Som dreng var jeg klapper ved herregårdsjagterne, og der var en af de fine københavnere, der havde været på safari i Afrika. Han troede, at jeg var bagdelen af en forvildet elefant og fyrede hele ladingen af mod min stakkels ende. Han plejede godt nok aldrig at ramme, men min bagdel virkede som en ren magnet på haglene. De pillede toog-tredive ud og rensede med kogesprit. Jeg sad ikke ned i en hel uge.